

## **Ֆինանսական բուրգերի վերաբերյալ**

ՀՀ տարածքում գործող ֆինանսական և ոչ ֆինանսական հաստատություններին, ինչպես նաև հանրության լայն շերտերին ֆինանսական բուրգերի վերաբերյալ իրազեկելու նպատակով հայաստանյան և միջազգային փորձի հիման վրա կատարվել է վերլուծություն, որում նկարագրվում են ֆինանսական բուրգերի էությունը, տարատեսակները, դրանց հնարավոր բացասական հետևանքները, դրանց առնչությամբ կիրառվող իրավական մեխանիզմները, ինչպես նաև նմանատիպ սխեմաների դեմ պայքարում ֆինանսական և ոչ ֆինանսական հաստատությունների հնարավոր դերակատարությունը:

### **1. Ֆինանսական բուրգերի ընդհանուր նկարագիրը և տարատեսակները**

Մեր ժամանակներում հեռահաղորդակցության և տեղեկատվական տեխնոլոգիաների բուռն զարգացումը հանգեցրել է հասարակական լայն շերտեր ներգրավելու պոտենցիալ ունեցող ֆինանսական բուրգերի աշխուժացմանը: Մասնավորապես, հաղորդակցման ժամանակակից միջոցների շնորհիվ ինտերնետային գովազդի և առցանց վճարումների իրականացման հնարավորությունը, ինչպես նաև զանգվածային լսարանի (շուկայի) առկայությունը նոր վերելք են հաղորդել այս բավական հին սխեմայի իրագործմանը:

Ֆինանսական բուրգը, ինչպես անունն է հուշում, ունի հիերարխիկ կառուցվածք, որը նախաձեռնվում է որոշակի անձանց կողմից, և որոնք որոշակի եկամտի ստացման ակնկալիքով անդամագրում են հնարավորինս մեծ թվով ներդրողների: Յուրաքանչյուր մակարդակում նոր ներդրողները վճարումներ են կատարում իրենցից վերև կանգնածներին և վերցնում են վճարումներ ներքև կանգնածներից՝ այսպիսով ստեղծելով փողի վերաբաշխման յուրահատուկ սխեմա: Ներդրումային նախագծի գործունակությունն ապահովելու համար յուրաքանչյուր մակարդակում անդամագրվածների թիվը նախատեսվում է, որ պետք է աճի երկրաչափական պրոգրեսիայով, ինչի համար անհրաժեշտ է, որ յուրաքանչյուր նոր ներդրող ապահովի որոշակի թվով նոր անդամների ներգրավումը:

Ֆինանսական բուրգերի առանձնահատկությունն այն է, որ սկզբնական շրջանում ներդրողների համար ամեն ինչ ընթանում է ըստ նախատեսվածի ու խոստացվածի: Այսինքն, անդամագրվածներն այս փուլում հաջողությամբ ստանում են եկամուտներ՝ շահագրգռվելով ներգրավել նոր անդամներ և ծառայելով որպես կենդանի գովազդ բուրգի համար: Այնուհետև սխեման, ձևագնդի էֆեկտով տարածվելով ու աճելով, հասնում է մի փուլի, երբ գործնականում անհնար է ներգրավել նոր անդամներ, իսկ արդեն իսկ ներգրավված անդամներն ու կատարված անդամավճարները պատկառելի թիվ են կազմում: Արդյունքում, օգտվելով զոհերի թե ոչ յուրահավատությունից, թե կարճ ժամանակահատվածում մեծ գումարներ վաստակելու հեռանկարի գրավչությունից, բուրգի ամենավերևում կանգնածները ստանում են գերշահույթներ, իսկ ներքևի օղակները չեն հասցնում գումար վաստակել սխեմայի անխուսափելի փլուզման պատճառով:

Բուրգն աշխատում է հետևյալ սկզբունքով. օրինակ, նախաձեռնողը մեկ այլ անձի համոզում է միանալ սխեմային՝ ներդնելով ինչ-որ գումար, դիցուք՝ 100 դրամ: Այս 100 դրամը փոխանցվում է նախաձեռնողին, իսկ նորանշանակ անդամը իր գումարը հետ վերադարձնելու և շահույթ ստանալու համար պարտավոր է սխեմայում ներգրավել նոր անդամներ, որոնցից յուրաքանչյուրը ևս պարտավոր է ներդնել 100 դրամ: Եթե նորանշանակ անդամին հաջողվում է ներգրավել 10 նոր անդամ, նա կարող է իրեն վերցնել, օրինակ, 500 դրամը՝ ընդամենը ներդնելով 100 դրամ, իսկ մնացած 500-ը տալ կազմակերպչին:

Նոր ներգրավված 10 անդամներից յուրաքանչյուրը նույնպես պետք է ներգրավի 10 նոր անդամ և այսպես շարունակ: Գործընթացը շարունակվում է այնքան, մինչև երկրաչափական պրոգրեսիայով աճող բուրգը օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ պատճառներով (օրինակ՝ բնակչության սահմանափակ թվաքանակը, վստահության կորուստը և այլն) այլևս ի վիճակի չի լինում ներգրավել նոր անդամներ: Այս սխեման ընդամենը 10-րդ մակարդակում ( $10^{10}$ ) գտնվող անդամների թվով աշխարհի բնակչությունը գերազանցում է 3 միլիարդով (10 միլիարդ - 7 միլիարդ):

Այսպիսով, արդեն այս օրինակում, որտեղ ենթադրվում է, որ ամբողջ աշխարհի բնակչությունը միանում է սխեմային, 9-րդ մակարդակում գտնվող անդամներն անկարող են լինելու ներգրավել 10 նոր անդամ: Ստացվում է, որ փոքրամասնությունը՝ 111,1 միլիոն մարդ, կարողանում է իր կատարած ներդրումը հետ բերել 500% եկամտաբերությամբ, բացարձակ մեծամասնությունը՝ 1 միլիարդ մարդ, կորցնում է իր սկզբնական 100 դրամ ներդրումը, իսկ կազմակերպիչը, բուրգում ոչ մի լուրձա չներդնելով, ձեռք է բերում 55.6 միլիարդ դրամ<sup>2</sup>:

Ընդ որում ֆինանսական բուրգում մարդկանց ներգրավելու համար դեպքերի մեծ մասում ակնկալվում է ներդրված գումարների վերադարձելիություն՝ որոշակի շահաբաժնի հետ միասին: Բուրգի վերևի մակարդակներում ամեն ինչ ընթանում է ըստ խոստացվածի, և մարդիկ սկզբնական փուլում պահանջի դեպքում կարողանում են հետ վերցնել իրենց գումարները ու շուայլ տոկոսները: Ակնհայտ է սակայն, որ այս շահաբաժինները ձևավորվում են միայն նոր ներգրավված անձանց ներդրումներից: Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ մարդկանց մեծամասնությունը սկզբնական շրջանում հետ չի պահանջում ներդրված գումարը, սխեմայի կազմակերպչի և հասարակ անդամների միջև ֆինանսական միջոցների բաշխման պատկերն էականորեն չի տարբերվում վերը ներկայացված պարզեցված օրինակում նկարագրվածից:

Առավել հաճախ ֆինանսական բուրգերը գործում են որոշակիորեն ձևափոխված կանոններով, որոնք հիմնականում միտված են ավելացնելու բուրգի ավելի բարձր մակարդակներում գտնվողների եկամուտները, քանի որ հենց այս մարդիկ են բուրգի շարժիչ ուժը և գրավչության ապահովողը. նրանց ստացած եկամուտները կենդանի գովազդ են մնացած բոլորի համար: Սա կարող է տեղի ունենալ մի քանի եղանակներով<sup>3</sup>.

- Անդամավճարը (սկզբնական ներդրումը) ավելանում է ժամանակի ընթացքում կամ բուրգի մակարդակների աճի հետ մեկտեղ: Օրինակ, հայտնի «MMM-2011» սխեմայում

<sup>1</sup> Սա պարզեցված տեսական օրինակ է:

<sup>2</sup> Հաշվարկները կատարված են այն սկզբունքով, որ 1-9 մակարդակներում գտնվող անձինք ներգրավում են յուրաքանչյուրը ուղիղ 10 մարդ, իսկ 10-րդ մակարդակում գտնվող անձինք ոչ ոքի չեն ներգրավում:

<sup>3</sup> Բուրգում շահույթի վերաբաշխման սկզբունքների տեսանկյունից անձինք կարող են նկարագրվել նաև այլ եղանակներով, որոնց սույն վերլուծության շրջանակներում անդրադարձ չի կատարվել:

ներդրված գումարը հաշվարկվում է «мавро» պայմանական միավորով, որի «փոխարժեքը» ժամանակի ընթացքում աճում է: Բացի վերը նշված նպատակից, սա հետապնդում է բուրգի փլուզման ժամանակ ստացված եկամուտը առավելագույնի հասցնելու նպատակ:

- Սխեմայի մասնակիցները եկամուտ կարող են ստանալ ոչ միայն անմիջականորեն նոր անդամների հավաքագրման, այլև իրենց հավաքագրած անդամների կողմից նորերի ներգրավման միջոցով: Սա հանգեցնում է նրան, որ, օրինակ, սխեմայի 5-րդ մակարդակի անդամը, այլ հավասար պայմաններում, կարող է ավելի մեծ եկամուտներ ստանալ, քան, օրինակ, 6-րդ և դրանից ցածր մակարդակի անդամները:

Ներդրումային սխեմային մարդկանց անդամագրվելը, ինչպես նաև սեփական կամքով սխեմայում գումար ներդնելը կարծես թե օրինական են, սակայն ակնհայտորեն անօրինական է մարդկանց մոլորեցնելը՝ նրանց պոտենցիալ եկամուտների վերաբերյալ անիրական ակնկալիքների ստեղծման կապակցությամբ: Մասնավորապես, կազմակերպչի (միգուցե նաև՝ անդամների որոշ մասի) համար պարզ է, որ ինչ-որ պահի սխեման սկսելու է չափսատել, սակայն ի տարբերություն կազմակերպչի՝ հասարակ անդամները չգիտեն, թե բուրգի որ մակարդակում են իրենք գտնվում: Բրգաձև սխեմաները, ըստ էության, խարդախ սխեմաներ են, քանի որ նոր անդամներին խոստացվում են բարձր եկամուտներ, սակայն այդ խոստումը ժամանակի ինչ-որ պահից սկսած սկզբունքորեն անհնար է իրականացնել՝ որոշակի գործոնների պատճառով, որոնց ազդեցությունից հնարավոր չէ խուսափել: Բացի այս ակնհայտ մոլորությունից, ցանկացած նմանատիպ նախագիծ, որի դեպքում մի կողմը առանց պայմանագրի կամ որևէ այլ իրավական հիմքի գումարներ է վերցնում մյուս կողմից, մեծ հավանականությամբ պարունակում է վստահության չարաշահմամբ վերջինիս գումարները հափշտակելու ռիսկ:

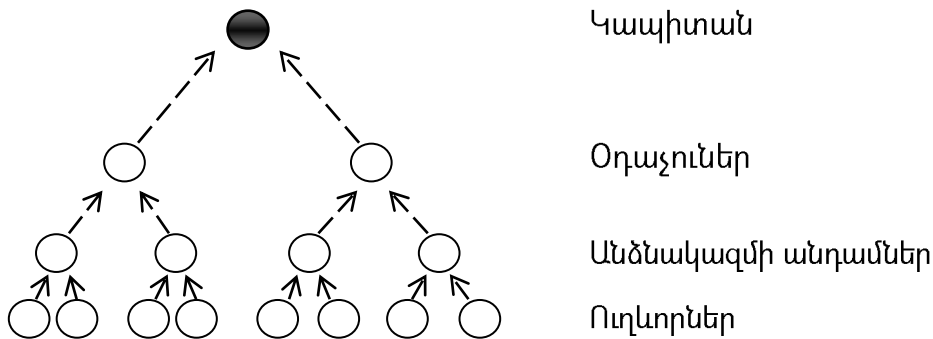
Քանի որ շատ երկրներում ֆինանսական բուրգերը արգելված են, դրանք հաճախ իրագործվում են տարբեր քողարկող ձևերով, որոնց մի մասին կանդիդատնանք ստորև: Չնայած իրենց բազմազանությանը, ֆինանսական բուրգերը ունեն մեկ կարևոր ընդհանրական հատկանիշ. դրանք ներդրողներին խոստանում են մեծ եկամուտներ, ինչը հիմնված է միայն այլ մասնակիցների բուրգում ներգրավելու, բայց ոչ՝ որևէ իրական տնտեսական գործունեության (ներդրումներ, ապրանքների առուվաճառք, ծառայությունների մատուցում և այլն) արդյունքում ավելացված արժեք ստեղծելու վրա:

Ստորև ներկայացվում է ֆինանսական բուրգերի մի քանի առավել տարածված տեսակների հակիրճ նկարագրությունը.

#### **Ա) «Ութ գնդի» մոդելով գործող սխեմաներ**

Ֆինանսական բուրգի տարատեսակ է «ութ գնդի» մոդելը, որը համեմատաբար պարզ է և կարծես սահմանափակում է ներգրավված անդամների քանակը: Հիերարխիան բաղկացած է 1 կապիտանից, 2 օդաչուից, անձնակազմի 4 անդամից և 8 ուղևորից: Անձնակազմի անդամներից յուրաքանչյուրը պետք է ներգրավի 2 ուղևոր, որոնցից ամեն մեկը, օրինակ, տալիս է 1,000 դրամ: Հավաքված ամբողջ գումարը (8,000 դրամ) փոխանցվում է կապիտանին, ով դուրս է

գալիս խաղից<sup>4</sup>: Այնուհետև խումբը վերակազմավորվում կամ «կիսվում» է երկու մասի. օդաչուներից յուրաքանչյուրը դառնում է նոր ձևավորված խմբի կապիտան, անձնակազմի անդամները դառնում են օդաչու (յուրաքանչյուր խմբում 2-ական), ուղևորները դառնում են անձնակազմ (յուրաքանչյուր խմբում 4-ական), և սխեմայում ներգրավվում են նոր ուղևորներ (յուրաքանչյուր խմբում 8-ական):



Առաջին հայացքից սահմանափակ թվալով հանդերձ, հաջողությամբ գործելու դեպքում 1 այսպիսի սխեման վերածվում է 2-ի, 2-ը՝ 4-ի և այսպես շարունակ: Ի տարբերություն այլ ֆինանսական բուրգերի, որտեղ երկրաչափական պրոգրեսիայով աճում է մեկ սխեմայում ներգրավված մարդկանց թիվը, «ուֆ գնդի» և նմանատիպ մոդելներում երկրաչափական պրոգրեսիայով բազմանում են հենց իրենք՝ սխեմաները (հետևաբար նաև ներգրավվածների հանրագումարը), որոնք ինչ-որ պահից սկսած դադարում են կիսվել և վերածվում են «մեռած» վանդակների:

Առանց առերես շփման կարելի է «ուֆ գնդի» մոդելը կեղծել հետևյալ եղանակով. կապիտանը ուղևորներից բարձր կանգնած անդամների փոխարեն խաղի մեջ է «ներգրավում» մտացածին անձանց (իրականում միայնակ հանդես գալով նրանց անունից), որպեսզի յուրացնի նրանց՝ որպես կապիտանի հասանելիք գումարները: «Ուֆ գնդի» մոդելը և դրա տարատեսակները առանձնահատուկ են նրանով, որ հիմնական կազմակերպիչն ինչ-որ պահից հեռանում է խաղից՝ տեղը զիջելով այլ կապիտանների, որոնցից յուրաքանչյուրը կազմակերպչի նման ստանում է ութնապատիկ եկամուտ իր ներդրած գումարի համեմատ, բայց ոչ՝ աստղաբաշխական թվեր, ինչպես հաջողված դասական բուրգերի պարագայում է:

### **Բ) Ցանցային մարքեթինգի մոդելով գործող ֆինանսական բուրգեր**

Այս կարգի ֆինանսական բուրգերը քողարկվում են ցանցային մարքեթինգի անվան տակ, երբ որոշակի ապրանքի վաճառքը կատարվում է հաճախորդների միջոցով: Այսինքն, գնորդը դառնում է գործակալ և նոր գնորդներ ներգրավելու դեպքում ստանում որոշակի եկամուտներ:

Ցանցային կամ բազմամակարդակ մարքեթինգը արդի աշխարհում բավականին տարածված գործարար սխեմա է, որը հեռահաղորդակցության տեխնոլոգիաների զարգացման ներկա մակարդակի պայմաններում հատկապես արդյունավետ է կիրառել վիրտուալ

<sup>4</sup> Կարող է հետագայում վերադառնալ խաղ որպես ուղևոր:

միջավայրում: Այս գործոնը հաշվի առնելով՝ հանցագործները գովազդվող պրոդուկտն օգտագործում են իրենց կողմից գործարկված ֆինանսական բուրգի բնույթը թաքցնելու համար: Մասնավորապես, դասական սխեմային ավելանում է ևս մեկ տարր՝ անարժեք կամ ցածրարժեք պրոդուկտի դիմաց անհամարժեք վճարումը (սա փոխարինում է դասական սխեմաներում կիրառվող «անդամավճարին» կամ «ներդրմանը»), որի գնորդը, գործակալ դառնալով, հնարավորություն է ստանում ներգրավել նոր հաճախորդներ: Ընդ որում, անհամարժեք վճարումը պատճառաբանվում է ապրանքի վերագրվող որոշակի նյութական և ոչ նյութական հատկանիշներով:

Ցանցային մարքեթինգի տարրեր ներառող ֆինանսական բուրգը դասական ֆինանսական բուրգերի համեմատ ունի կազմակերպիչների տեսանկյունից մի շարք «առավելություններ»: Մասնավորապես, այն

- Թույլ է տալիս շրջանցել բրգածն սխեմաների համար հաճախ կիրառվող իրավական արգելքը, քանի որ հնարավորություն է ընձեռնում ներկայանալ որպես ապրանքների առուվաճառքով զբաղվող կազմակերպություն,
- Պոտենցիալ հաճախորդների համար ավելի արժանահավատ է, քանի որ մասնակիցների մոտ ստեղծվում է տպավորություն, որ ունեն որոշ երաշխիք՝ թեկուզև անորակ կամ ցածրարժեք ապրանքների տեսքով:

Մյուս կողմից, գոյություն ունեն որոշակի հատկանիշներ, որոնցով կարելի է իրական ցանցային մարքեթինգը տարբերել ֆինանսական բուրգից.

- Ֆինանսական բուրգում շրջանառվող ապրանքի իրական արժեքն էականորեն ցածր է հայտարարված գնից, ինչը «փոխհատուցելու» համար դրան հաճախ վերագրվում են գոյություն չունեցող նյութական և ոչ նյութական հատկանիշներ,
- Այդ ապրանքները՝ նույն տեսքով և ապրանքային հատկանիշներով, չեն վաճառվում հանրային սպասարկման վայրերում կամ վաճառակետերում,
- Ֆինանսական բուրգերի պարագայում հավանական է, որ նոր մասնակիցներին վաճառվի (առանց հետվաճառքի հնարավորության) ապրանքի այնպիսի քանակություն, որը ողջամիտ չէ որոշակի կարճ ժամանակահատվածում իրացնել:

մինչդեռ

- Ցանցային մարքեթինգը ներառում է առևտրային առումով արդյունավետ պրոդուկտներ, որոնք ունեն եկամտաբերության պոտենցիալ՝ հաճախորդներին կրկնվող/ պարբերական վաճառքի շնորհիվ,
- Ցանցային մարքեթինգի ցանկացած մակարդակի անդամ կարող է կազմակերպության ապրանքները և ծառայությունները վաճառելով եկամուտ ստեղծել՝ առանց նոր անդամներ ներգրավելու անհրաժեշտության,
- Ցանցային մարքեթինգի սխեմայում ցանկացած մակարդակի անդամ կարող է առաջ անցնել իրեն հավաքագրած անդամից՝ առանց իրենց եկամտից այդ անդամին պարտադիր հիերարխիկ մասհանումներ կատարելու անհրաժեշտության:

#### **Գ) Մատրիցային սխեմաներ**

Մատրիցային սխեմաներում ձևավորվում է հերթ, որտեղ հերթի սկզբում հայտնված անձը (որը, սակայն, սխեմայի կազմակերպիչը չէ) ստանում է ցանկալի ապրանքը (արդյունքը), եթե որոշակի թվով նոր անձինք միանում են հերթին: Օրինակ, հերթի սկզբում գտնվող առաջին անձին 200,000 դրամ արժողությամբ համակարգիչ նվիրելու համար անհրաժեշտ է, որ 9 նոր անձ հերթի կանգնի՝ գնելով 50,000 դրամ արժողությամբ տեսասկավառակ: Այս դեպքում առաջին անձը կստանա համակարգիչը և կհեռանա հերթից, իսկ հերթում երկրորդ տեղում գտնվողը կգա առաջին տեղ և կսպասի, մինչև 9 նոր անձ տեսասկավառակ գնի: Այսպիսով, որպեսզի առաջին 10 տեղում գտնվող անձ ստանա ցանկալի ապրանքը՝ համակարգիչը, անհրաժեշտ է, որ նրանցից հետո կանգնած ևս 81 անձ գնի տեսասկավառակ՝ զգալիորեն ուռճացված գներով:

Սխեմայի կազմակերպիչը, որը բերված օրինակում հերթում կանգնածներին տեսասկավառակ վաճառողն ու համակարգիչ նվիրողն է, որևէ ներդրում չկատարելով ստանում է մեծ եկամուտներ, քանի որ նոր մասնակիցներից ստացվող մուտքերի հանրագումարը միշտ ավելի մեծ է, քան տրամադրվող պարգևավճարները: Վերը նկարագրված օրինակում սխեմայի կազմակերպչի եկամուտը հավասար է  $91 \cdot 50,000 - 10 \cdot 200,000 = 2,250,000$  դրամ:

Կազմակերպիչները կարող են շատ ավելի մեծ օգուտ ստանալ, եթե հերթը համալրեն մտացածին անձանցով, մինչև հերթը հասնի իրական մասնակիցներին: Սխեման փլուզվում է, այն ժամանակ, երբ այլևս նոր մասնակիցներ մուտք չեն գործում համակարգ:

Մատրիցային սխեմաները հիմնականում կիրառվում են որոշակի ապրանքների շրջանառությամբ: Այս առումով դրանք նմանվում են ցանցային մարքեթինգի ներքո քողարկվող ֆինանսական բուրգերին, սակայն տարբերվում են կազմակերպման երկու սկզբունքով.

- Մատրիցային սխեմաների դեպքում ցանկալի պարգևավճար ստանալն ավելի դժվար է, քանի որ յուրաքանչյուր նոր ներգրավված անդամ ստեղծում է հերթի նոր հաջորդական մակարդակ, ինչի հետևանքով բուրգը աճում է միայն ուղղահայաց ուղղությամբ,
- Մատրիցային սխեմաներում որևէ կոնկրետ անձի կողմից նոր անդամների հավաքագրումը այդ անձին հասցեական և անմիջական օգուտ չի բերում, քանի որ պարգևավճար ստանալը կախված է միմիայն հերթում նրա զբաղեցրած դիրքից:

#### **Դ) Փոնգի սխեմաներ**

Այս սխեմաներն իրենց անունը ստացել են համանման սխեմայի կազմակերպիչ Չարլ Փոնգիի անունից, ով, առաջ քաշելով տարբեր երկրներում փոստային դրոշմանիշների գների տարբերություններից օգտվելու շնորհիվ մեծ եկամուտներ ստանալու գաղափարը՝ որոշ ներդրողներից վերցրել էր գումար՝ մի քանի ամսում մեծ եկամտաբերություն ապահովելու խոստումով: Թեպետ նախագիծը հաջողությամբ չի պսակվել, Փոնգին կարողացել է համոզել նոր ներդրողների միանալ գործին, և այս ներդրողների գումարներից վճարել է հին ներդրողների թե՛ սկզբնական գումարը, թե՛ շուրջ տոկոսները: Ձեռք բերելով վստահություն և հաջողակ գործարարի համբավ՝ Փոնգին կարողացել է ձևագնդի էֆեկտով ուռճացնել սխեման,

սակայն մի քանի տարի անց այն փլուզվել է՝ հսկայական վնասներ պատճառելով ներդրողներին:

Այսպիսով, Փոնգի սխեմաներում հանցագործը ներդրողներ է ներգրավում բարձր եկամտաբերության խոստումով, որն իբրև թե պետք է ապահովվի իրական ներդրումների կամ գործարար ջանքերի շնորհիվ: Իրական շահույթ ստեղծելու փոխարեն, ստեղծվում է շահույթի պատրանք՝ ներդրողներին վճարելով իրենց սկզբնական ներդրման կամ սխեմային զոհ գնացած նոր ներդրողների գումարից: Այս կարգի սխեման փլուզվում է այն ժամանակ, երբ նոր ներդրումների թիվը չի բավարարում նախորդ ներդրողների հանդեպ առաջացած պարտավորությունների կատարման համար:

Փոնգի սխեմաները դասական ֆինանսական բուրգից տարբերվում են նրանով, որ.

- Սխեմայի կազմակերպիչը (որոշ դեպքերում՝ իրազեկների փոքրաթիվ խումբը) հիմնականում ինքն է իրականացնում նոր անդամներ ներգրավելու գործը,
- Անդամները կազմակերպչին գումարը փոխանցում են չմիջնորդավորված՝ ոչ հիերարխիկ եղանակով,
- Անդամները հնարավորություն չունեն տեղեկանալու, որ սխեման ֆինանսական բուրգ է:

Չնայած այս տարբերություններին՝ Փոնգի սխեմաները ևս համարվում են ֆինանսական բուրգի տարատեսակ, քանի որ դրա գործունակությունը ևս կախված է նոր ներդրողների միջոցների հոսքի շարունակականությունից՝ որպես նախորդ ներդրողների հանդեպ ունեցած պարտավորությունների կատարման միջոց: Փոնգի սխեմաներում հավաքագրված միջոցները երբեմն մասամբ իրոք ներդրվում են որևէ իրական ներդրումային նախագծում, սակայն կարևորն այն է, որ ոչ մի իրական ներդրումային նախագիծ երբևէ չի կարող ապահովել ներդրողներին խոստացված եկամտաբերությունը:

## **2. Ֆինանսական բուրգերի տնտեսական հետևանքները**

Վերջին երկու տասնամյակում ֆինանսական բուրգերը իրագործման պարարտ հող են գտել զարգացող երկրներում, որոնց բնակչությունը նախկինում նմանատիպ սխեմաների հետ չի առնչվել: Օրինակ, Ալբանիայում 1990-ականների վերջին ներդրողները տարատեսակ բրգաձև սխեմաներում ընդհանուր առմամբ ներդրել են 1 միլիարդ դոլարին համարժեք գումար, որը կազմում էր երկրի այն ժամանակվա ՀՆԱ-ի 43%-ը: Զուգահեռ գործող և գրեթե միաժամանակ փլուզված բազմաթիվ սխեմաներում ներգրավված էր Ալբանիայի բնակչության շուրջ մեկ երրորդը: Ոչ խելամիտ քաղաքական և ֆինանսական կառավարման հետևանքով Ալբանիան հայտնվեց քաղաքացիական պատերազմի շեմին: Արդյունքում երկրում փոխվեց քաղաքական իշխանությունը, տնտեսությունը հայտնվեց քաոսային իրավիճակում, և մոտ 2000 մարդ զոհ գնաց ծագած հակամարտությանը:

1980-ականներին Իսրայելում սկիզբ առած ֆինանսական բուրգերում ներգրավված էին հարյուր հազարավոր ներդրողներ: Այս դասական սխեմաներում բանկերը վաճառքի էին հանել իրենց սեփական բաժնետոմսերը՝ խոստանալով դրանց գների միայն վերընթաց փոփոխություն (երբեմն մինչև օրական 2 տոկոս): Բանկերը մինչև վերջին հնարավորությունն օգտագործում էին ավանդատուների փողերը, իրենց սեփական կապիտալը և շահույթը՝ այս անառողջ և

անհավանական խոստումները պահելու համար: Նշված սխեման, որ թերևս ամենաներկայարկյալն է եղել աշխարհում, գոյատևել է շուրջ 7 տարի:

1983թ.-ին մեկ օրում Իսրայելի բոլոր բանկերը դարձան անվճարունակ: Հաջորդած հասարակական հուզումների ալիքը ստիպեց կառավարությանը մշակել փոխհատուցման նախագծեր, որոնց իրագործումը տևեց 9 տարի: Անուղղակի ընդհանուր վնասները դժվար է հաշվարկել, սակայն ուղղակի վնասը կազմեց մոտ 6 միլիարդ դոլար:

Այսպիսով, ֆինանսական բուրգերի տնտեսական հետևանքներն են.

- Իրական հատվածին հասցված վնաս. մասնակիցների ֆինանսական միջոցների կորուստը հանգեցնում է տվյալ երկրում բնակչության սպառողական պոտենցիալի և խնայողությունների (հետևաբար՝ նաև ներդրումային պոտենցիալի) կրճատմանը: Առավել հաճախ սխեմաների կազմակերպիչները հավաքագրված գումարները ծախսում կամ ներդնում են այլ երկրներում՝ հետագայում հնարավոր իրավական հետևանքներից խուսափելու համար: Արդյունքում, բրգածն սխեմաներով հավաքագրված գումարները, որոնք երբեմն հասնում են հսկայական ծավալների, ուղղակիորեն նվազեցնում են տվյալ երկրի ՀՆԱ-ն:
- Ֆինանսական համակարգին հասցված վնաս. ֆինանսական բուրգերը ֆինանսական համակարգի վրա կարող են բացասական ազդեցություն թողնել երկու ձևով: Նախ՝ դրանցով հավաքագրվում են բնակչության խնայողությունները, որոնք այլ դեպքում կներդրվեին ֆինանսական համակարգում ավանդների, արժեթղթային ներդրումների կամ այլ ձևով: Երկրորդ՝ ֆինանսական բուրգերի կազմակերպիչները երբեմն դիտավորյալ հեղինակագրվում են ֆինանսական համակարգը՝ իրենց սխեման եկամտաբերության և այլ պայմանների իմաստով ներկայացնելով որպես առավել նախընտրելի այլընտրանք բանկերի, ներդրումային կազմակերպությունների կամ այլ ֆինանսական հաստատությունների նկատմամբ:

### **3. Ֆինանսական բուրգերի դեմ կիրառվող իրավական մեխանիզմները**

#### **ՀՀ օրենսդրություն**

2017 թվականի հունվարի 8-ից ուժի մեջ է մտել ՀՀ քրեական օրենսգրքի 189.1 հոդվածը, որով քրեականացվել է ֆինանսական բուրգի ստեղծումը, կազմակերպումը կամ ղեկավարումը:

Ընդ որում՝ վերը նշված արարքները կարող են իրականացվել ինչպես ամբողջ բուրգի, այնպես էլ դրա մի մասի առնչությամբ: Նման մոտեցումը պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ հաշվի առնելով ֆինանսական բուրգերի տեսակների բազմազանությունը՝ դրանց որոշ տեսակներ կարող են ունենալ առանձնացված մասեր, որոնք էլ իրենց հերթին կարող են ունենալ ինչպես ստեղծողներ և կազմակերպիչներ, այնպես էլ ղեկավարողներ (օրինակ, տարածաշրջանային մակարդակով գործունեություն ծավալող ֆինանսական բուրգերը կարող են ունենալ առանձնացված տարածաշրջանային մասեր, որոնց ստեղծման, կազմակերպման կամ ղեկավարման ուղղությամբ գործունեությունը կոորդինացվում է որոշակի անձանց կողմից կամ վերը նշված «Ութ գնդի» մոդելով գործող սխեման):

Ինչ վերաբերում է «ֆինանսական բուրգ» հասկացությանը, այն սահմանվել է որպես գույքի ներգրավմանն ուղղված գործունեություն (բացառությամբ հատուկ թույլտվության

(լիցենզիայի) հիման վրա իրականացվող լիցենզավորման ենթակա գործունեության), որով գույք ներդրող կամ ֆինանսական բուրգում առաջարկվող գույքի կամ ծառայության դիմաց վճարում կատարող անձանց առաջարկվող նյութական օգուտը պայմանավորվում է բացառապես նոր ներդրողների ներգրավումից ստացված գույքի հաշվին՝ առանց նշված գույքը իրական ձեռնարկատիրական գործունեության մեջ օգտագործելու մտադրության: «Ֆինանսական բուրգ» հասկացության սահմանումը տրվել է այնպես, որպեսզի առավելագույնս հաշվի առնվի ֆինանսական բուրգերի տեսակների բազմազանությունը. հատկապես ուշադրության է արժանի ֆինանսական բուրգի այնպիսի դրսևորումը, երբ «ֆինանսական բուրգում կատարված վճարման կամ ներդրման դիմաց առաջարկվում է որոշակի գույք կամ ծառայություն», սակայն այդ վճարումը կամ ներդրումը կատարած անձի օգուտը պայմանավորվում է նոր ներդրողների ներգրավումից ստացված գույքի հաշվին: Այսպիսով, ՀՀ-ում ֆինանսական բուրգերի արգելքը նպատակաուղղված է քրեականացնելու նաև ցանցային մարքեթինգի սխեմայով գործունեություն իրականացնող ֆինանսական բուրգերի ստեղծումը, կազմակերպումը և ղեկավարումը:

### ***Միջազգային փորձ***

Ֆինանսական բուրգերի դեմ պայքարի ոլորտում **միջազգային փորձի** մասով հարկ է նշել, որ ֆինանսական բուրգերի գործարկումը որոշ երկրներում դիտվում է որպես վիճակախաղի կազմակերպում: Օրինակ, ԱՄՆ-ում և Մեծ Բրիտանիայում կազմակերպված ֆինանսական բուրգերի մի մասն արգելվել է հենց այս մեխանիզմով: ԱՄՆ-ում այս ոլորտը կարգավորվում է Վիճակախաղերի մասին օրենքի 1302 հոդվածով, որը հստակ արգելում է գրանցում չունեցող վիճակախաղերի կազմակերպմամբ զբաղվող ցանկացած անձի գործունեություն, որը ներառում է վիճակախաղերին բնորոշ հետևյալ երեք հիմնական տարրերը.

- *Մուտքի վճար՝* գումարը, որը վճարվում է մասնակից դառնալու համար,
- *Մրցանակ՝* բուրգում մասնակցությունից փողային կամ այլ շահի ակնկալիքը,
- *Պատահականություն՝* մասնակցությունից ստացվելիք հնարավոր հատուցման պատահական լինելը՝ կախված նրանից, թե բուրգի որ մակարդակում ես գտնվում, ինչպես նաև քեզնից ներքևում կանգնած մարդկանց գործողություններից:

Պետք է նշել, որ այս որակումը վերագրելի չէ ցանցային մարքեթինգի անվան տակ քողարկվող՝ ապրանքների շրջանառությամբ ֆինանսական բուրգերին, քանի որ նման գործունեության համար հատուկ թույլտվություն չի պահանջվում:

Որոշ ֆինանսական բուրգեր էլ ԱՄՆ-ում կանխարգելվել են որակվելով որպես արժեթղթերի հրապարակային առաջարկի կամ արժեթղթերով կազմակերպված առևտրի (բորսայական առևտրի կազմակերպման) խախտում:

Մի շարք այլ երկրներում, օրինակ՝ Կանադայում, Ֆրանսիայում, Մեծ Բրիտանիայում և ԱՄՆ-ում<sup>5</sup> ֆինանսական բուրգերը արգելվում են միայն այն փաստի հիման վրա, որ դրանք որակվել են որպես բրգաձև սխեմա: Այսպես, Կանադայում Մրցակցության մասին օրենքով սահմանվում են բրգաձև սխեմաներին բնորոշ որոշակի հատկանշական գծեր, որոնց ի հայտ գալու դեպքում կազմակերպիչները ենթարկվում են քրեական պատասխանատվության: Սա

<sup>5</sup> Թեև դաշնային մակարդակով ուղղակի արգելք չկա, սակայն նահանգների մեծամասնությունը իրավական ակտերով ուղղակիորեն արգելել է բրգաձև սխեմաների գործունեությունը

արվել է ցանցային մարքեթինգի և բրգաձև սխեմաների միջև հստակ տարանջատում մտցնելու նպատակով: Համաձայն օրենքի՝ հանցագործություն է համարվում.

- Մասնակիցների ներգրավումից հատուցում ստանալու իրավունք ձեռք բերելու համար գումարներ վճարելը,
- Նախագծին միանալու իրավունքի համար որոշակի ապրանքներ գնելու պահանջ դնելը,
- Մասնակիցներին ապրանք(ներ)ի՝ առևտրային տեսանկյունից ոչ ողջամիտ քանակ վաճառելը,
- Մասնակիցներին վաճառված ապրանք(ներ)ը ողջամիտ առևտրային պայմաններով հետ ընդունելուց հրաժարվելը:

Համանման դրույթներ տեղ են գտել Ֆրանսիայի և Մեծ Բրիտանիայի սպառողների շահերի պաշտպանության հարցերը կարգավորող նորմատիվ իրավական ակտերում: Իսկ, օրինակ, ԱՄՆ Կալիֆորնիա նահանգի Քրեական օրենսգրքի 327-րդ հոդվածը<sup>6</sup> դատապարտելի է համարում ցանկացած սխեմա, որի գործունակությունը կախված է նոր մասնակիցների անվերջանալի շղթայից:

#### **4. Ֆինանսական և ոչ ֆինանսական հաստատությունների դերը բրգաձև սխեմաների դեմ պայքարում**

Առավել հաճախ վերը նկարագրված ֆինանսական բուրգերում դրամական միջոցների շրջանառությունը կատարվում է տարբեր ֆինանսական հաստատությունների միջոցով: Բացի այդ՝ սխեմայի որևէ փուլում կազմակերպիչը կարող է ներդրողներից (անդամներից) ներգրավված գումարները ֆինանսական և/կամ ոչ ֆինանսական հաստատությունների միջոցով փոխարկել այլ ակտիվների և տեղաբաշխել այնպես, որ դրանք վերահսկելի լինեն միայն իր կողմից:

Ֆինանսական բուրգերի ձևավորման և գործունեության դեմ պայքարի գործում ֆինանսական և ոչ ֆինանսական հաստատությունների հնարավոր դերակատարությունը կարող է ներառել.

- Բուրգի շրջանակում տեղի ունեցող ֆինանսական հոսքերի, դրանց ուղղությունների, չափերի, դինամիկայի և մասնակիցների բացահայտումը,
- Հնարավոր բուրգերի վերաբերյալ տեղեկատվության փոխանակումը միմյանց միջև և փոխանցումը իրավասու պետական մարմիններին,

<sup>6</sup> Այդ հոդվածը շարադրված է հետևյալ կերպ. «Յուրաքանչյուր անձ, ով նախաձեռնում, նախապատրաստում, կազմակերպում կամ գործարկում է ցանկացած անվերջանալի շղթա, մեղավոր է հասարակական հանցագործության համար: Սույն հոդվածի իմաստով «անվերջանալի շղթա» է համարվում գույքի տեղաբաշխման և առաքման ցանկացած սխեմա, որտեղ մասնակիցը վճարում է գումար, որպեսզի նրան հնարավորություն տրվի ստանալ հատուցում մեկ կամ մի քանի նոր անձանց սխեմա ներգրավելու համար, կամ երբ նրա կողմից ներգրավված մասնակիցը ներգրավում է նոր մասնակից: Հատուցումը սույն հոդվածի իմաստով չի նշանակում կամ ներառում սխեմայի մասնակից չհանդիսացող և գնումը սխեմային միանալու համար չկատարող անձանցից վաճառքի դիմաց ստացվող վճարումները» (<http://law.onecle.com/california/penal/327.html>)

- Տեղական և արտասահմանյան փորձի հիման վրա սխեմաների անդամների/պոտենցիալ մասնակիցների շրջանում «հակաքարոզչության» միջոցով հանրային իրազեկումը: